

A323

Panurus biarmicus

(L., 1758)

Wąsatka

Rząd: wróblowe, podrząd: śpiewające, rodzina: ogoniatki

Status występowania w Polsce

Nieliczny lub bardzo Nieliczny ptak lęgowy nizu, na zachodzie lokalnie liczny. Zimuje w kraju.

Opis gatunku

Ptaka nieco mniejszy od wróbla, z długim ogonem, o jasnocynamonowym upierzeniu. Wymiary: długość ciała 15–18 cm, rozpiętość skrzydeł 13 cm, długość ogona 69–90 mm, masa ciała 14–19 g. Samca wyróżnia czarny „wąs”, czyli duża czarna plama po bokach głowy i czystożółty dziób. Jego upierzenie jest jasnocynamonowe, z popielatoszarą głową i karkiem. Grzbiet, ogon i lotki są intensywnie rdzawe, spód ciała białawy z różowym nalotem, przechodzącym po bokach w ton rdzawy. Lotki mają białe brzegi i czarne plamy. Pióra podogonowe są czarne. Również czarne są nogi, a oczy intensywnie żółte. Samica nie ma wąsów, jej głowa i pióra podogonowe są jasnobrązowe, na grzbiecie i czasem na głowie ma ciemne podłużne kreski, dziób jest u niej szarozółty. Młode są podobne do samicy, lecz ich upierzenie jest bardziej brązowożółte. Mają czarne plecy i czarne zewnętrzne sterówki. Już u ptaków młodocianych można rozróżnić płeć. Samice mają szarawy dziób i jednolite ubarwienie głowy, samce żółty dziób i czarną okolicę pomiędzy okiem i dziobem.

W przeciwieństwie do większości europejskich ptaków lęgowych wąsatki pierzą się już latem, w końcu lipca. W tym czasie zarówno ptaki dorosłe, jak i młode z wczesnych lęgów zmieniają całkowicie upierzenie. Zmiana upierzenia trwa 50–60 dni i kończy się w połowie września. Jesienią tegorocznych młodych nie można już odróżnić od starszych ptaków.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

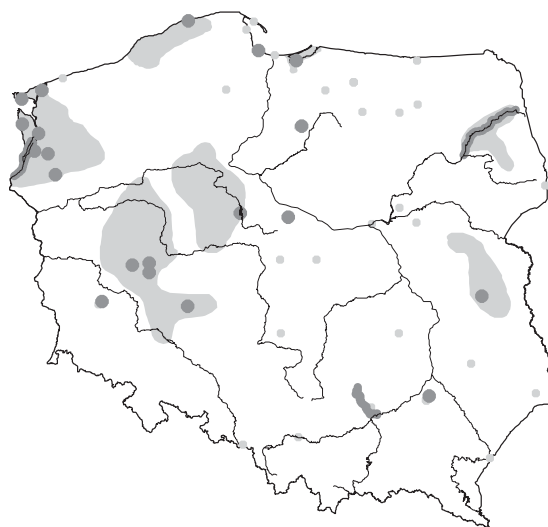
Wąsatki nie można pomylić z żadnym innym występującym w Polsce gatunkiem.

Biologia**Tryb życia**

Prowadzi dzienny tryb życia. Jest ptakiem towarzyskim. Gnieździ się w skupieniach. W okresie polęgowym koczuje w stadach liczących niekiedy po kilkadziesiąt ptaków.

Lęgi

Gniazduje skupiskowo. Jest gatunkiem monogamicznym. Pary są trwałe przez kilka sezonów (w zasadzie do śmierci

jednego z partnerów). Dojrzałość płciową osiągają już w pierwszym roku życia. Młode ptaki łączą się w pary już jesienią. Gniazdo budują na grubej warstwie suchych, połamanych trzciny i pałki lub w gęstej kępie turzycy; umieszczone jest ono nisko nad wodą i zawsze dobrze osłonięte. Ma kształt półkuli i zbudowane jest z szerokich liści trzciny i pałki, a wewnątrz jest wystłane drobnymi kłóskami kwiatostanów trzciny i rzadziej puchem z kolb pałki oraz drobnymi piórami. Samica składa 5–7 jaj. Wysiadują na zmianę oba ptaki przez 11–13 dni. Pisklęta opuszczają gniazdo po 10–13 dniach od wyklucia. Po wylocie łączą się w stadka z młodymi, które przyszły na świat w sąsiednich gniazdach i koczują po trzcinowisku. Wąsatka wyprowadza przeważnie 2–3 lęgi w roku, w sprzyjających warunkach nawet 4–5. Pierwszy lęg ma miejsce już na przełomie marca/kwietnia, ostatni w lipcu–sierpniu. Młode z późnych lęgów opuszczają gniazdo czasem dopiero w początkach września.

Wędrowki

Wąsatka jest zasadniczo gatunkiem osiadłym. W okresie polęgowym koczuje z reguły na niewielkim obszarze. Znaną są jednak przypadki przemieszczania się na większe

odległości. Niekiedy, z nieznanych dotąd przyczyn, podejmuje dalsze wędrówki i wówczas może zasiedlać inwazyjnie nowe tereny. Np. ptak spędzający zimę w dolinie Tyśmienicy (zaobraczkowany nad stawem Siemień) w okresie lęgowym był stwierdzony nad Zalewem Wiślanym; inny osobnik, zaobraczkowany jako pisklę w Wielkopolsce, jesienią tego samego roku oraz w lipcu 2 lata później został stwierdzony na stawach koło Hradec Kralove w Czechach; z kolei jeszcze inny ptak zaobraczkowany jesienią nad Zalewem Wiślanym po półtora roku zimą stwierdzony został w Niemczech koło Cottbus.

Zimowanie

Wąsatka z reguły zimuje na obszarach lęgowisk.

Pokarm

W okresie lęgowym żywi się owadami i innymi drobnymi bezkręgowcami, które zbiera z roślin nawodnych. Często wyszukuje pokarm w suchym lub mulistym podłożu. Przeszukuje też wegetatywne części roślin w poszukiwaniu bezkręgowców. Zimą zasadniczy pokarm stanowią nasiona trzciny i pałki.

Występowanie

Siedlisko

Siedliskiem wąsatki są różnego rodzaju tereny podmokłe oraz zbiorniki wodne z rozległymi, gęstymi szuwarami trzcinowymi z domieszką pałki, kęp turzyc i innych roślin szuwarowych. Zasiedla przede wszystkim jeziora i stawy z bagnistymi brzegami graniczącymi z terenami otwartymi, łąkami i bagnami. Gniazduje także na przymorskich zalewach i w ujściach rzek. Ostatnio również na polach irygacyjnych, osadnikach ścieków i na matych śródpolnych zbiornikach w krajobrazie rolniczym.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

1150 Zalewy i jeziora przymorskie (laguny)

3150 Starorzeczka i naturalne eutroficzne zbiorniki wodne ze zbiorowiskami z *Nymphaeion*, *Potamion*

Rozmieszczenie geograficzne

Areał europejski gatunku obejmuje obszar pomiędzy 35°N a 60°N, jest jednak porozrywany – gatunek jest rozmieszczony plamowo, w zależności od występowania odpowiednich siedlisk. Zwarta część areału obejmuje obszar wokół Morza Czarnego wraz z Bałkanami i Niziną Węgierską, sięgając na północ po południowe wybrzeża Bałtyku i Morza Północnego oraz po południową Szwecję. W zachodniej i północnej Europie izolowane stanowiska stwierdzono między innymi na półwyspach Pirenejskim i Apenińskim, we Francji, Anglii, Irlandii i Finlandii.

Wyróżniane są co najmniej 2 podgatunki. Nie jest jasna przynależność podgatunkowa polskich wąsatek – czy należą one do podgatunku nominatywnego *P. b. biarmicus*, zasiedlającego zachodnią Europę, czy do podgatunku *P. b. ruscicus* występującego w Europie Centralnej na wschód od Austrii, przez południową Europę, dolną Wołgę, Azję Mniejszą, Azję Środkową do Chin.

Rozmieszczenie w Polsce

Aktualnie wąsatka występuje jako ptak lęgowy na większości nizinnej części kraju. Największe jej lęgowiska znajdują się na Pomorzu Zachodnim. Lęgowiska gatunku stwierdzono nad różnymi zbiornikami wodnymi Pomorza. Obszarem dość liczego występowania wąsatki jest również Wielkopolska. W centralnej części kraju znaczące stanowisko wykryto w ostoi Błota Rakutowskie koło Włocławka. Na Śląsku większość stanowisk znajduje się w dolinie Baryczy na Stawach Milickich. Ponadto wąsatka gnieździ się na Stawach Przemkowskich oraz na polach irygacyjnych pod Wrocławiem. W ostatnim dziesięcioleciu liczniej zasiedliła wschodnią część kraju: Mazury, Podlasie i Lubelszczyznę. Najmniej liczna jest w południowej części kraju. W ostatnim dziesięcioleciu wąsatki stały się ptakami regularnie lęgowymi na wschodzie i północnym wschodzie kraju.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Polska czerwona księga zwierząt (2001): LC gatunek mniejszego ryzyka, ale wymagający szczególnej uwagi
Status zagrożenia w Europie: (S) gatunek niezagrożony, którego status ochronny prawdopodobnie jest odpowiedni
BirdLife International: SPEC -

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.2

Konwencja Berneńska: załącznik II

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Izolowane stanowisko istnieje w Biebrzańskim PN. Wiele ważnych lęgowisk wąsatki znajduje się w rezerwach ornitologicznych lub innych rezerwach przyrody, gdzie gnieździ się znaczna część populacji. Należą tu rezerwy: Świdwie, Kurowskie Błota, Karsiborska Kępa, Jezioro Liwia Łuża, Jezioro Łuknajno, Siedem Wysp na jez. Oświn, Jezioro Karaś, Jezioro Rakutowskie, Stawy Milickie, Stawy Przemkowskie i Jezioro Trzebidzkie.

Rozwój i stan populacji

Europejska populacja lęgowa wąsatki w przybliżeniu liczy 240 000–880 000 p. Najwięcej występuje jej w Rosji (do 500 000 p.), w Rumunii (do 250 000 p.), w Turcji (do 50 000 p.), na Węgrzech i w Austrii (do 15 000 p.) i we Włoszech (do 10 000 p.).

W ostatnich dziesięcioleciach nastąpił silny wzrost liczebności i ekspansja terytorialna wąsatki w Polsce. W latach 1976–1978 jej liczebność oceniono na 150–200 p., a w połowie lat 80. na co najmniej 250 p. W końcu lat 90. jej stan oceniono na 1300–1800 p. i nadal notowano nowe stanowiska łęgowe. Tak więc aktualną liczebność można ocenić na 1800–2500 p.

Z XIX w. i początków XX w. brak udokumentowanych stwierdzeń gniazdowania wąsatki na obszarze dzisiejszej Polski. Pierwsze obserwacje z okresu łęgowego pochodzą z lat 1910–1920, a łęgi odnotowano dopiero w latach 20. nad Zalewem Wiślanym, jez. Miedwie oraz prawdopodobnie w rez. Ptasi Raj przy ujściu Wisły Śmiałej, gdzie ponownie je stwierdzono w latach 60., a w 1973 znaleziono gniazdo. W 1945 gnieździła się w delcie Odry pod Szczecinem, na jez. Miedwie, w latach 1948–1950 w liczbie 30–50 p. na jez. Družno, skąd później zniknęła, by pojawić się w niewielkiej liczbie w latach 80. W tym okresie wąsatki prawdopodobnie gnieździły się jeszcze w kilku miejscach na Mazurach. Po roku 1960, a zwłaszcza w latach 70, rozpoczął się wzrost liczebności i liczby stanowisk. Wąsatki gnieździły się w latach 1961–1962 na Jez. Koskowickim pod Legnicą, w latach 1963 i 1969 ponownie wykryto je na jez. Miedwie, a w latach 1968–69 na jez. Świdwie. Od roku 1969 ptaki te pojawiły się na Stawach Milickich, gdzie w latach 80. gnieździło się kilkadziesiąt par. Gwałtowny rozwój populacji wąsatki w Polsce, trwający do dziś, rozpoczął się od roku 1974. Przerwany był okresowymi spadkami, np. po ostrych zimach 1978/1979 i 2001/2002. Wzrastała liczba stanowisk i liczebność ptaków na Pomorzu Zachodnim, w Wielkopolsce i na Śląsku. W ostatnim dziesięcioleciu wąsatki stały się ptakami regularnie łęgowymi na wschodzie i północnym wschodzie kraju, terenach dotychczas omijanych przez ten gatunek, prawdopodobnie z powodu długich i surowych zim. W roku 1986 pierwsze łęgowe wąsatki pojawiły się na Lubelszczyźnie, szereg nowych stanowisk wykryto na Mazurach, w roku 1991 wykryto je w ostoi Błota Rakutowskie k. Włocławka, w roku 1997 zagnieździły się na Bagnach Biebrzańskich. Izolowane stanowiska pojawiły się też na południu kraju, m. in. w dolinie Nidy i po wielu latach nieobecności na stawach w Budzie Stalowskiej.

Na Pomorzu Zachodnim wąsatka występuje na dużym, zwartym obszarze obejmującym deltę Świny, jez. Świdwie (100–150 p., w szuwarach na jez. Świdwie zagęszczenie wąsatki dochodziło do 12 p./10 ha), Zalew Szczeciński (230–250 p.) i Zalew Kamieński (60–80 p.), jez. Dąbie i Miedwie, dolina dolnej Odry (150–230 p.). Główne łęgowe wąsatki w Wielkopolsce to jez. Gopło (38 p. w latach 1993–95), okolice Leszna – zb. Wonieść (25–30 p.), Jez. Łoniewskie (co najmniej 40 p.) i Jez. Trzebidzkie (70–75 p. w roku 2001) oraz jeziora i stawy w okolicach Konina. Na Błotach Rakutowskich k. Włocławka gnieździ się ponad 20 p. W dolinie Baryczy na Stawach Milickich w latach 1991–1994 gnieździło się

51–148 p., a na Stawach Przemkowskich w latach 1999–2000 – 40–50 p. W ostatnim dziesięcioleciu wąsatka liczniej zasiedliła wschodnią część kraju: Mazury, Podlasie i Lubelszczyznę. Tu, obok tradycyjnych łęgów nad Zalewem Wiślanym (powyżej 100 p. w latach 2000–2004) i jez. Družno, liczniejsze jej stanowiska występują w rez. Ptasi Raj (powyżej 20 p. w 2002 r.), na jez. Karaś (25 p. w latach 1990–1991), Bagnach Biebrzańskich (47 p. w 1997 r.) oraz na stawach w Siemieniu w dolinie Tyśmienicy (20–30 p. w 1989 r.).

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce:

- utrata siedlisk w wyniku osuszania obszarów podmokłych, spadku poziomu wód gruntowych oraz usuwania wodnej roślinności wynurzanej;
- utrata siedlisk łęgowych w wyniku intensyfikacji gospodarki rybackiej na stawach hodowlanych;
- utrata siedlisk łęgowych w wyniku niekontrolowanego pozyskiwania trzciny na obszarach łęgowych wąsatki;
- utrata siedlisk łęgowych w wyniku wiosennego, nielegalnego wypalania szuwarów trzcinowych;
- wysoka śmiertelność osobników dorosłych w czasie surowych i długotrwałych zim;
- straty w łęgach powodowane przez drapieżniki, niekorzystne warunki atmosferyczne i zmiany poziomu wody.

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- opracować i wdrożyć mechanizmy rekompensowania ekstensywnych metod gospodarowania na stawach rybnych (w tym: utrzymywania na stawach dużych płatów szuwaru trzcinowego);
- opracować i wdrożyć zasady przyjaznego ptakom pozyskiwania trzciny na zbiornikach wodnych;
- w dolinach rzek utrzymać wysoki poziom wód gruntowych, zachować okresowo wypełnione wodą obniżenia i starorzecza;
- wykluczyć osuszanie torfowisk i niecek jeziornych;
- podjąć redukcję drapieżników, zwłaszcza norki amerykańskiej i jenota;
- podjąć podtapianie przesuszonych szuwarów trzcinowych.

Propozycje badań

Należy zbadać:

- rozmieszczenie stanowisk i liczebność krajowej populacji łęgowej;
- przynależność podgatunkową wąsatek gniazdujących w Polsce. Przyjmuje się, że w Polsce występuje podgatunek wschodni *P. b. russicus*. Niewykluczone jest jednak występowanie podgatunku nominatywnego – *P. b. biarmicus*.

Monitoring

- coroczna ocena liczebności populacji lęgowej, na powierzchniach wybranych na obszarach licznego występowania wąsatki.

Liczenie należy prowadzić ze stałych punktów w wytypowanych trzcinowiskach o szerokości powyżej 5 m. Punkty liczenia powinny być oddalone od siebie o 100 m. Każde liczenie powinno trwać 10 minut i obejmować całe trzcinowisko. W sezonie lęgowym liczenia należy przeprowadzić trzykrotnie w odstępach 10-dniowych w maju. Pożądane byłoby przeprowadzenie sześciu liczeń między połową kwietnia, a końcem maja. Liczenie należy rozpoczynać 2–3 godziny po wschodzie słońca. Liczenie może być wspomagane przez kontrolę z miejsc położonych nad trzcinowiskiem (np. z rozkładanej drabiny) i odtwarzanie głosów kontaktowych z magnetofonu.

Bibliografia

- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
 BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.
 BAZA DANYCH WIADOMOŚCI POWROTNYCH. Centrala Obrączkowania Ptaków, Zakład Ornitologii PAN.
 BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.
 BAUER S., THIELCKE G. 1982. Gefährdete Brutvögelarten in der Bundesrepublik Deutschland und in Land Berlin: Bestandsentwicklung, Gefährdungsursachen und Schutzmassnahmen. *Vogelwarte*, 31: 183–391.
 BEDNORZ J., KUPCZYK M., KUŹNIAK S., WINIECKI A. 2000. Ptaki Wielkopolski. Monografia faunistyczna. Poznań, 640 s.
 CRAMP S., PERRINS C. M., BROOKS D. J. (red.) 1993. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 7. Flycatchers to Shrikes. Oxford, New York, 577 s.
 DYRCZ A., GRABIŃSKI W., STAWARCZYK T., WITKOWSKI J. 1991. Ptaki Śląska. Monografia faunistyczna. Wrocław, 526 s.
 FEINDT P., JUNG K. 1968. Bartmeisen (*Panurus biarmicus*) – Einblicke in ihr verbogenes Leben. Z. Mus. Hildesheim, 75 s.
 HAGEMEIJER W. J. M., BLAIR M. J. 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. London, 903 s.
 JESIONOWSKI J., LEWARTOWSKI Z., WINIECKI A. 1982. Występowanie wąsatki (*Panurus biarmicus*) w Wielkopolsce. *Not. Orn.*, 23: 15–21.
 KUŹNIAK S. 2001. *Panurus biarmicus* (Linne, 1758) – Wąsatka. W: Głowaciński Z. (red.) Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. Warszawa, s. 261–264.
 KUŹNIAK S. – dane niepublikowane.
 KUŹNIAK S., WINIECKI A. 1992. Wąsatka (*Panurus biarmicus*). W: Głowaciński Z. (red.) Polska czerwona księga zwierząt. Warszawa, s. 225–227.
 PUGACEWICZ E. 1998. Gniazdowanie wąsatek *Panurus biarmicus* w Kotlinie Biebrzańskiej. *Not. Orn.*, 39: 52–54.
 SPITZER G. 1972. Jahreszeitliche Aspekte der Biologie der Bartmeise (*Panurus biarmicus*). *J. Orn.*, 113: 241–275.
 SURMACKI A., STĘPNIEWSKI J. 2003. A survey of the Bearded Tit *Panurus biarmicus* during the non-breeding season in a landscape of western Poland. *Acta orn.*, 38: 53–58.
 STĘPNIEWSKI J. 1995. Ausgewählte Aspekte der Brutbiologie der Bartmeise *Panurus biarmicus*. Beobachtungen am Łoniewskie-See in West-Polen. *Vogelwelt*, 116: 263–272.
 STĘPNIEWSKI J. – dane niepublikowane.
 TODTE I., STĘPNIEWSKI J. 2002. Paarzusammenhalt und Neuverpaarungen bei der Bartmeise (*Panurus biarmicus*). *Otis*, 10: 87–94.
 TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
 WAWRZYŃIAK H., SOHNS G. 1986. Die Bartmeise. Die Neue Brehm Bücherei. Wittenberg Lutherstadt, 168 s.

Stanisław Kuźniak